

**Греки серед професорсько-викладацького колективу
Острозької академії
(друга половина XVI – перша половина XVII ст.)**

Острозька академія в період українського культурного відродження постала одним із найвизначніших центрів освіти та видавничої справи, новим вогнищем освіти та шкільництва, тому варто зазначити те, що участь у викладанні предметів для студентів залучалися не лише українці, а й поляки, білоруси та греки, які брали участь у підготовці Біблії до друку. Серед греків, які перебували в Острозі, варто назвати таких як Еммануїл Мосхопуло, Діонісій Раллі-Палеолог, Ахілеос Еммануїл, Натаніель Євстахій, Никифор Парасхес-Кантакузен. Серед викладачів грецької мови були протосинкел константинопольського патріарха Никифор (очевидно, протягом 1596 р.) і майбутній Александрійський та Константинопольський патріарх Кирило Лукаріс. Про престиж грецької мови у ту пору свідчить один із наказів гетьмана П. Сагайдачного, державного діяча і відданого православ'ю, в якому передбачалось особливе матеріальне забезпечення викладачів грецької мови [1, с. 18].

Кирило Лукаріс народився 6 листопада 1572 р. в Кандія, на о. Крит, навчався у Венеції і Падуї, 1593 р. прийняв духовний сан, а 1594 р. посів місце протосинкела Александрійського патріарха Мелетія Пігаса, який відправив його на українські землі. Більшість авторів вважає, що К. Лукаріс прибув до Острога в 1594 р. у 23-річному віці, а самих приїздів в Україну було кілька: перший – у 1594-1597 рр., і другий – у 1600-1601 рр. У березні 1594 р. Александрійський патріарх Мелетій Пігас, який відгукнувся на прохання князя Василя-Костянтина Острозького допомогти йому з грецькими вчителями, відправив на українські землі послання, адресоване православним магнатам, закликаючи їх берегти вірність православ'ю. Саме з цим посланням поїхав племінник і довірена особа патріарха архімандрит Кирило Лукаріс, який мав передати деякі «списания» князю В.-К. Острозькому. Як припускає російський дослідник Б. Флоря, можливо в них йшлося про наміри М. Пігаса здійснити подорож до Москви через українські землі [2, с. 69]. Близько середини 1594 р. Лукаріс з листом Мелетія Пігаса до князя В.-К. Острозького прибув до Острога, де спочатку отримав посаду вчителя грецької мови. Можливо, Лукаріс навчав в Острозі М. Смотрицького латинської і грецької мов. Зокрема, Німчук Василь пише у своїй праці, посилаючись на польське джерело 1628 р., наступне: «Початкову освіту

Мелетій здобув у Острозькій школі від батька та грека Кирила Лукаріса. Учнем з молодих літ називає він себе в листі до К. Лукаріса, який після смерті Г. Смотрицького (близько 1594 р.) був ректором Острозької школи, а з 1612 р. – константинопольським патріархом» [3, с. 321]. Більшість дослідників історії Острозької академії також переконані, що Кирило Лукаріс виконував функції ректора Академії [1, с. 19]. В липні 1595 р. переїжджає до Вільна, де викладає в братській школі при церкві св. Трійці, також стає ректором цієї школи. Період перебування у Вільні, за деякими свідченнями, тривав до початку 1597 р. З Вільна декілька разів приїжджав до Острога. Разом із протосинкелом Никифором Парасхесом та іншими представниками православної церкви брав участь у Берестейському православному соборі у жовтні 1596 р. Наприкінці 1597 р. чи на початку 1598 р. залишив межі Речі Посполитої. Навесні 1600 р. патріарх Мелетій Пігас вдруге вислав Лукаріса на українські землі. До його місії у 1600-1601 рр. мав причетність і князь В.-К. Острозький. Певний час Кирило Лукаріс перебував у Львові, де його спіткав арешт, він також мав контакти з В.-К. Острозьким. Король відразу зайняв негативну позицію щодо його приїзду. Певний час Лукаріс залишався під опікою князя та викладав грецьку мову в Академії. На початку 1601 р. Лукаріс покидає територію Речі Посполитої назавжди [4, с. 174].

Мосхопуло Еммануїл, учений грек, наближений до князя Острозького. Згадується в листі папського нунція в Польщі А. Болоньєті до кардинала Комо від 25 червня 1583 року, де йдеться про заснований в Острозі колегіум. А. Болоньєті пише, що про Мосхопула Еммануїла йому розповідав Януш Острозький. Судячи з цієї розповіді, Мосхопуло Еммануїл був росіянином, але видавав себе за грека і навіть нащадка візантійських імператорів. Йому вдалося здобути освіту в Римі, в так званому Німецькому колегіумі. Прибувши на Волинь, Мосхопуло Еммануїл ввійшов у довіру до князя В.-К. Острозького. Була надія, що він поверне князя в католицизм. Але він всіляко відгороджував його від католицької віри. На цьому ґрунті в нього виникли конфлікти з Діонісієм Раллі, який в той час також знаходився в оточенні князя В.-К. Острозького. Про Мосхопула Еммануїла є згадка в листі Д. Раллі до А. Болоньєті від 8 листопада 1583 року. Там йдеться про те, що Мосхопуло вирушив до Росії з листом від Константинопольського патріарха. Його схопили за королівським наказом (очевидно як шпигуна). З російських документів відомо про «Мануїла Мосхопуловича», родича «грецьких царів», який перейшов на службу до царя Федора Івановича (1584-1598). Ймовірно, Мосхопуло міг виконувати якісь таємні дипломатичні доручення [4, с. 218, 222]. Як вчена людина, перебуваючи при дворі князя

В.-К. Острозького, залучався до роботи наукового гуртка в Острозькій Академії [5, с. 115].

Діонісія Раллі також брав участь у викладанні грецької мови в академії. Діонісій Раллі (р. н. н.-п. після 28 грудня 1620 р.) (мабуть, мішаного греко-болгарського походження), доводився родичем Михайлові Кантакузенів – грецькому купцеві-мільйонерів. Болоньєтті, неодноразово згадуючи про нього в своїх донесеннях, називає його критянином і титулує архімандритом, а з 9 липня 1583 р. величає архієпископом кізійським. Пізніше, вже будучи тирновським архієпископом, Діонісій у 1591 р. возив до Московщини грамоту Царгородського синоду, що підтверджувала створення Московського патріархату. Болоньєтті мав враження, що саме завдяки Діонісію син князя Острозького, Костянтин-молодший, був перехрещений на католицьку віру. Поговоривши з Діонісієм, Болоньєтті намовляє своїх римських зверхників скористатись тим, що князь Острозький шукає вчителів для своєї колегії [6, с. 86]. В одному з документів 1583 р. названий «Палеологом Критенчиком» [6, с. 87], що мало б вказувати на його походження з Криту. З дипломатичних міркувань підкреслював свою спорідненість із візантійським імператорським родом Палеологів. Будучи племінником великого визіра Михайла Кантакузена, спромігся зробити значну політичну і дипломатичну кар'єру. Освіту здобув в Римі. За вказівкою папи Григорія XIII привіз із Риму в Острог список «Біблії», як припускають, грекомовний. Могло це статись у 1578-1579 рр., тобто у період підготовки цього видання до друку, про що зазначалося вище. На думку Ярослава Ісаєвича «друк грецької частини Букваря (1578) відбувся під контролем якогось знавця грецької мови, ймовірно, Діонісія Палеолога» [7, с. 79].

Ахілеос Еммануїл у 1580-1584 рр. навчався в Римській грецькій колегії св. Афанасія, яка готувала католицьких місіонерів для православного Сходу. У надрукованому в 1583 р. Львівським братством посланії Мелетія Пігаса «Про християнське благочестя» вміщений грекомовний вірш Ахілеоса Еммануїла на честь його автора. 30 січня 1595 року написав листа з Острога до Дубна Кирилові Лукарісу. Ймовірно, співпрацював із діячами Острозького осередку, які широко використовували грецькі тексти. Міг викладати в ОА грецьку мову [4, с. 128].

Натаніель Євстахій (?-1579/83), який перебував при дворі князя В.-К. Острозького, походив з острова Крит. У передмові до Острозької Біблії говориться, що князь посилав збирати тексти Біблії у різні краї, в тому числі і на кандійські острови. Правдоподібно, що певну роль в цьому відігравав Натаніель Євстахій. Був налаштований прокатолицьки,

тому відмовився готувати відповідь на книгу П. Скарги «Про єдність церкви Божої під єдиним пастирем», яка була присвячена князю В.-К. Острозькому. Близько 1579 р. Натанієль був учителем дітей князя. Також міг перекладати біблійні тексти з грецької мови на старослов'янську і брати участь у редагуванні Острозької Біблії. Можна припустити, що працював в Острозькій академії, викладаючи тут грецьку мову [1, с. 18].

Никифор Парасхех-Кантакузин (р. н. н.-п. 1599 р., м. Мальборк) – випускник Падуанського університету, «ректор наук єллінських і грецьких». Згодом сім років займався просвітництвом у Венеції, при грецькій церкві Св. Марка. Переїхавши до Константинополя, у 1592 р. став протосинкелом патріарха, двічі місцеблюстителем патріаршого престолу. Ще у 1583 р. був направлений на Україну, але у зв'язку з несприятливими політичними обставинами залишався в Молдавії. З вересня 1595 р. перебуває у Валахії, де займається примиренням різних політичних угруповань. Звідси переїхав до Острога, де очевидно викладав у колегії, писав антиуніатські твори [8, с. 106]. На інспірованому реакційними католицькими колами процесі 1597 р. був визнаний винним у шпигунстві на користь Туреччини і засланий у Мальборкську фортецю, де й помер у 1599 р. [9, с. 61].

В освітньо-культурному гуртку також плідно працював Георгій Паламідіс [6, с. 213]. Він викладав в академії грецьку мову, історію, філософію, риторику та теологію, чим посилював в діяльності навчального закладу православно-грецький напрям [11, с. 37].

Протягом діяльності Острозької академії її закінчило не менше як 500 осіб. Вихованці академії ставали вчителями, літераторами, друкарями, проповідниками, секретарями в державних та приватних установах. Деякі з них були впливовими релігійними діячами. Вперше учительський стан поповнився не учнями дяківських шкілок, а професійними викладачами з новим світоглядом, значно ширшими знаннями. А це мало наслідком відчутне підвищення рівня освіти всього суспільства, її демократизацію. Академія відіграла і значну політичну роль: до певної міри стримувала полонізаторський вплив на молодь католицько-єзуїтських навчальних закладів, сприяла утвердженню національної свідомості серед всіх верств українського народу. Непересічним є внесок її діячів у становлення вітчизняного мовознавства як науки. Став Острог і впливовим центром міжнародного спілкування [10, с. 158].

Більшість з вищезгаданих грецьких діячів брали участь у редагуванні Біблії і залучались до викладання грецької мови в Академії. Зібране В.-К. Острозьким коло грецьких вчених, видавців Біблії та вчителів,

які працювали на задоволення релігійно-культурних потреб «руського народу грецького закону», зуміло вивести рух за реформи в Церкві на вищий, інтенсивніший рівень та організувати потужний культурний прошарок, який був представлений надбаннями у освітній та культурній сферах. Зі своїм посиленням возвеличенням грецької традиції князь Острозький не зміг зупинити масового окатоличення магнатів, проте його зусилля допомогли поживавити зв'язки з Константинополем і оживити в пам'яті візантійські корені руського християнства.

Література

1. Мицько І. Острозька слов'яно-греко-латинська академія / І. Мицько // Острозька давнина: Дослідження і матеріали. – Львів, 1995.
2. Смирнов А. Кирило Лукаріс і Україна // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Історичні науки. – Острог: Національний університет “Острозька академія”, 2011. – Вип. 18. – 208 с.
3. Німчук В. Пам'ятки української мови. – К.: Наукова думка, – 1979.
4. Острозька академія XVI-XVII ст. Енциклопедія / Ред. Колегія І. Пасічник, П. Кралюк, А. Атаманенко та ін. Національний університет «Острозька академія». – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011.
5. Ясіновський А. Грецькі джерела до історії Острога: листи Александрійського патріарха М. Пігаса та протосинкела К. Лукаріса // Остріг на порозі 900-річчя (1990-1992 рр.): матеріали I-III науково-краєзнавчих конференцій. – Острог, 1992. – Ч. 2.
6. Гудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії / Б. Гудзяк. – Львів: Ін-т історії Церкви Львів. богословської академії, 2000.
7. Ісаєвич Я. Д. Літературна спадщина Івана Федорова / Я.Д. Ісаєвич. – Львів: Вища школа, 1989.
8. Мицько І. Острозька слов'яно-греко-латинська академія. – К.: Наукова думка, 1990.
9. Дзюба Е. Просвещение на Украине и его роль в укреплении связей украинского народа с русским и белорусским. Вторая половина 16 – первая половина 17 в. – К., 1987.
10. Історія української культури. У 5-томах. – Т. 2: Українська культура XIII – першої половини XVII століть. – К., Наукова думка, 2001.
11. Ясіновський А. Роль Острога в культурних взаєминах України із слов'янами і греками // Острозька давнина: Дослідження і матеріали. – Львів, 1995. – Вип. 1.